

КУЗЬМЕНКО О. М.,

молодший науковий співробітник
НДЛ освітології, аспірант, кафедра
філософії, Київський університет
імені Бориса Грінченка,
м. Київ

ІСТОРИЧНІ ТИПИ УНІВЕРСИТЕТУ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто основні етапи розвитку ідеї Університету; обґрунтовано теоретичні підходи до дослідження історичних типів Університету; проаналізовано поняття некласичний, постісторичний, постмодерний, постнекласичний та посткласичний Університет.

Ключові слова: середньовічний, класичний, посткласичний Університет, ідея Університету, концептуальна модель.

В статье рассмотрено основные этапы развития идеи Университета; обосновано теоретические подходы к исследованию исторических типов Университета; проанализировано понятия неклассический, постисторический, постмодерный, постнеклассический и постклассический Университет.

Ключевые слова: средневековый, классический, постклассический Университет, идея Университета, концептуальная модель.

The article deals with the main stages of the University's idea development; it is grounded the theoretical approaches to the study of the historical types of the University; it is analyzed the notions such as "non-classical, posthistorical, postmodern, post non-classical, post-classical University".

Key words: medieval, classical, postclassical University, idea of the University, conceptual model.

У людині із самого початку її існування закладено непереборне прагнення пізнавати багатоманітний оточуючий світ і себе саму як одну із найбільших загадок Всесвіту. Стимулами до пізнання могли бути різні потреби: від необхідності вижити – до бажання отримати вище духовне й інтелектуальне задоволення, але завжди вони стимулювали освіту кожної окремої особистості й еволюційний поступ усього людства загалом. Саме освіта забезпечувала

відтворення суспільства через процеси трансляції культури і реалізації культурних норм. Цей процес відбувався безперервно – спочатку стихійно, згодом, із розвитком суспільних відносин, – цілеспрямовано, за рахунок становлення спеціальних інституцій, що стали втіленням ідей Школи та Університету.

Мета даної статті визначити основні етапи розвитку ідеї Університету та обґрунтувати методологічні підходи до їх дослідження.

Зародження різних аспектів ідеї Університету почалося в добу Античності. Зокрема, сам Дж. Ньюмен назвав Атени інтелектуальним центром, «звідки тягнеться коріння того, що ми називаємо Університетом» [8, с. 46]. Сформовані у межах перших філософських шкіл, освітні цілі, цінності та ідеали стали відображенням античного типу раціональності і були нерозривно пов'язані з існуючими у зазначені часи концепціями пізнання та самопізнання. Поступово різні аспекти ідеї майбутнього Університету склалися в образи/моделі інституцій вищого рівня, які завдячують своєму практичному втіленню середньовічній Європі.

У своїй ідеї перший історичний тип Університету, на думку Н. С. Ладижец, постає як «universitas», що був спільнотою осіб зі спільними інтересами та незалежним легальним статусом, і в цьому його схожість із середньовічними гільдіями та муніципальними корпораціями [5, с. 10]. Поступово сформувався і романтичний зміст поняття «universitas», який полягав у розумінні університетів як вищих навчальних закладів, що продукують універсальне еталонне знання. Середньовічний університет осмислюється і як «studium generale», або, рідше, «studium privilegium», що відзначалися інтернаціональністю, автономією, академічними свободами та універсальністю підготовки.

Соціально-філософська рефлексія над першим історичним типом Університету, на нашу думку, має відбуватися через аналіз болонської, паризької (як основних) та оксфордської моделей, які при своєму зародженні не виходили із якоїсь теорії, проте з часом набули яскраво виражених якісних характеристик і стали архетипами для всіх університетів Середньовіччя та початку Нового часу. Ці моделі є єдиними можливими для наукової рефлексії ідеальними типами Університету аж до XIX ст. Їх аналізу присвячені дослідження В.А. Бадіна, П.А. Вандермеша, Ж. Верже, А. Гештора, І.В. Ахарова, Г. Деніфле, Е. Дюркгейма, Н.С. Ладижец, Є.С. Ляховича, П. Морау, О. Петерсена, В. Роуга, Г. Решдола, М.С. Суворова, В. Фрийхофа, Н. Хаммерштейна та ін.

Перехід Університету до свого другого історичного типу відбувся не відразу, так як, починаючи з XV ст., він переживав свою першу глобальну кризу. Вона була пов'язана з тим, що почавши слугувати різним політичним силам, університети втратили свою ідентичність і авторитет у суспільстві. Так, у період Відродження була порушена гармонія між триєдиною функцією

Університету – навчальною, виховною та дослідницькою за рахунок акценту на патріотичному вихованні, що було зумовлено виходом на історичну арену окремих держав і потребою формування національної самосвідомості. Із настанням епохи Просвітництва Університет остаточно втратив монополію на наукову діяльність і був визнаний архаїчною інституцією, яка неспроможна адекватно реагувати на цивілізаційні виклики. Як результат, у період з XV до XIX ст. так і не відбулося утвердження нового історичного типу Університету, у тій чи іншій формі продовжувала функціонувати трансформована під потреби держави паризька модель.

Для розвитку ідеї Університету даний період є дуже важливим, його осмислення дає розуміння тих тенденцій, що передували формуванню другого історичного типу Університету та утвердженню його класичних моделей.

Другий історичний тип Університету з'явився і розвивався в межах класичного типу раціональності, а відтак в його основу було закладено ідею вищості й автономності Розуму. Як зазначає М. А. Гусаковський, раціоналізм наукового типу, іншими словами, класичний тип раціональності, був тою вихідною основою, із якої Університет XIX ст. черпав всі свої конструктиви і легітимізації [3]. Підстави існування класичного Університету розглядалися у його тісному зв'язку із суспільством, його ідея полягала у нерозривній єдності з національною ідеєю, а місія вбачалася в тому, щоб бути критиком сучасності, пред'являти претензії порядку, що існував з позиції універсального розуму.

Університет періоду Модерну, або ж, класичний Університет, традиційно асоціюють із інтелектуальною та дослідницькою моделями Дж. Ньюмена та В. фон Гумбольдта. Їх обґрунтування на рівні концепцій у XIX ст. забезпечило вироблення комплексного підходу для подальшого розвитку Університету, що зумовило активну реалізацію даних моделей на практиці та повернення Університету суспільного значення й авторитету.

Дж. Ньюмен обґрунтував інтелектуальну модель ідеального Університету на засадах універсальності ліберальних знань, культивувавши інтелекту та органічної цілісності з теологією. Продовжуючи традиції ліберальної освіти, він відстоював ідею плекання еліти та заперечував необхідність здійснення професійної підготовки в межах Університету. Ідея дослідницького Університету завдячує своїй появі німецькому ідеалізму, відповідно до якого інституційні порядки є формами об'єктивного духу (Г. Гегель, І. Кант). Сутність такого Університету визначається за єдністю трьох функцій: дослідницької, навчальної та культурної з принциповою перевагою першої та місією, яка полягає у формуванні національно-свідомої еліти. Ідею дослідницького Університету всебічно і ґрунтовно осмислено блискучою плеядою німецьких філософів, таких, як перший ректор Берлінського університету Й. Г. Фіхте, а також Ф. Шляєрмахер, Ф.-В. Шеллінг, К. Ясперс, Ю.

Хабермас та ін. Основне обґрунтування даної концепції належить

В. фон Гумбольдту, за яким Університет постає як місце пошуку істини науковою спільнотою викладачів та студентів, який здійснюється за умови надання академічних свобод та реалізації університетської автономії.

Починаючи з ХХ ст. Університет знову потрапляє у трансформаційний етап, що засвідчив необхідність формування нового історичного типу, який би якісно відрізнявся від попередніх. В. Лепеніз пов'язує другу глобальну кризу Університету з кризою усталеного розуміння науки. І справді, багато інтелектуалів ХХ ст. констатують гіпертрофію засобів і атрофію цілей науки (Г. Арендт, Я. Буркгардт, М. Вебер, Г.-Г. Гадамер, М. Гайдеггер, Ж. Дерріда, В. Лепеніз, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс та ін.), у результаті чого утворився ціннісний вакуум та загальне розчарування в науці, яка виявилася нездатною сформувати цілісний світогляд, та в Університеті як осередку, де вона мала б інституалізуватися.

Упродовж ХХ ст. відбувався пошук нових, раціонально та ірраціонально виведених, життєвих істин, що зумовило зміну типів раціональності із відповідним утвердженням, спочатку, неklasичного, а потім постнеklasичного типу. Під їх впливом були розроблені нові концепції Університету (Х. Ортега-і-Гассет, К. Ясперс, Т. Веблен, А. Флекснер, Р. М. Хатчінс та ін.), кожна з яких тією чи іншою мірою апелювала до моделей В. фон Гумбольдта та

Дж. Ньюмена, що за суспільних реалій ХХ ст. виявилось неконструктивним способом реформування вищої освіти та засвідчило кризу другого історичного типу Університету.

У той же час, кожна із запропонованих моделей вже втілювала якісно нові ознаки, за якими можна констатувати початок формування третього історичного типу Університету. У науковому обігу все частіше зустрічаються такі поняття, як «постмодерний університет» (А. Сміт, Ф. Вебстер, П. Скотт, О. В. Долженко, Т. В. Сохраняєва), «постісторичний» (Б. Рідінгс), «постklasичний» (В. О. Огнев'юк, В. А. Бадін), «неklasичний» (М. А. Гусаковський, Л. А. Яценко, С. В. Костюкевич), «постнеklasичний» (С. А. Степанова) тощо.

Аналіз даних понять засвідчив той факт, що в англomовному науковому дискурсі найбільш поширеними стали терміни «постмодерний» та «постісторичний університет». Найчастіше їх вживають для підкреслення невизначеності статусу сучасного Університету і тих проблем та протиріч, що загрожують його існуванню. Термін «постісторичний університет» введений у науковий обіг американським дослідником Б. Рідінгсом, який такою назвою підкреслює, що даний інститут пережив себе, що тепер це лише «руїни епохи», впродовж якої він визначав себе у термінах історичного розвитку, укріплення та поширення національної культури [11, с. 27]. У своїй праці

«Університет в руїнах» Б. Рідінгс обґрунтовує думку, що Університет ХХІ ст., пройшовши етапи існування на основі Розуму і Культури (що відповідає середньовічному та класичному етапам його розвитку), пережив себе. Ідеологічні схеми перестали працювати, актуальним стає прагматизм з його показниками ефективності та досконалості. На ринку освітніх послуг все більший вплив здобувають освітні корпорації, пріоритетною задачею яких є відкриття нових можливостей розвитку.

Аналізуючи кризу «постмодерного університету», А. Сміт та Ф. Вебстер у своїх працях також підкреслюють, що відбувся трансформаційний відхід від його модерної/класичної форми. На їхню думку, сучасний Університет більше не відповідає своїй традиційній сутності. Під впливом провідних культурних тенденцій він перестав бути місцем пошуку істини, національною інституцією та рушієм досліджень, що загрожує його існуванню як інституції. Постмодерний університет відтак у концепції мислителів постає глибоко суперечливою і розколотою формацією, як інституція без місії, у якій утверджується єдина ідея – «досконалості» [13].

Зовсім іншого смислу набуває поняття «постмодерний університет» в авторських дослідженнях, орієнтованих не на кризове теперішнє, а на перспективне майбутнє. Так, Дж. Скотт використовує цей термін для позначення нових типів вищих навчальних закладів, які мають бути схожими на гнучку глобальну павутину; їх характерною ознакою стає нова соціальна місія, що полягає в інтернаціоналізації [12, с. 32–33]. У концепції російського дослідника О. В. Долженка «постмодерний університет» – це також принципово нова, «соціально орієнтована» на розвиток людини інституція. Префікс «пост», на думку дослідника, означає, що нині відбувається лише становлення нового типу, «це те нове, що сприймається через призму старого» [4]. Постмодерний Університет, як зазначає О. В. Долженко, має стати, перш за все, Університетом Людини, яка вміє читати текст життя, розуміти те, що відбувається, здатна бачити і чути нове, відчувати гармонію і прекрасне.

Одночасно рефлексію над минулим і футурологічні прогнози щодо розвитку Університету здійснює у своїх дослідженнях Р. Барнетт. Він наголошує, що основною загрозою для Університету постмодерну є відкидання універсалій, на які він традиційно опирався. Іншими словами, у межах постнеklasичного типу раціональності Університету, який прагне обґрунтувати підстави свого існування на раціональних засадах минулого, загрожує зникнення. Дослідник пропонує нові терміни, за допомогою яких Університет ХХІ ст. зможе себе описати – це, перш за все, «незнання», «непередбачуваність», «сумнівність», «суперечливість», «нестабільність», «ризикованість», «непостійність» та ін. Щоб вижити у постмодерній реальності, Університет має стати місцем, де народжується надскладність і

одночасно створюються умови для виживання у цьому крихкому непередбачуваному світі [2].

Схожі думки відстоюють і білоруські дослідники (М. А. Гусаковський, Л. А. Яценко, С. В. Костюкевич та ін.), використовуючи при цьому термін «некласичний університет». На їхню думку характерною ознакою класичного Університету було «засвоєння» певних культурних предметів (визначених зразком науковості). На зміну йому у ХХІ ст. повинен прийти некласичний Університет – як місце, простір, або сукупність умов, у яких індивід набуде потенційний досвід проектування та конструювання різних типів цілісностей і релевантних їм суб'єктивностей (форм ідентичності). Історична місія некласичного Університету, на думку дослідників, полягає у тому, щоб стати місцем, де суспільство виробляє нові відношення людини з культурою і безпрецедентні форми людського існування. С. Н. Степанова у своєму дисертаційному дослідженні, аналізуючи зв'язок між розвитком науки та освіти, запропонувала ще одну назву – «постнекласичний Університет», пов'язуючи її із сучасним типом наукової раціональності [10, с. 8].

Аналіз інтерпретації поняття «посткласичний університет», як, власне, і попередніх, засвідчив існування різних авторських поглядів на його зміст. Так, наприклад, Т. В. Сохраняєва обмежує існування посткласичного Університету ХХ-им століття. У своєму спецкурсі дослідниця виокремлює три етапи розвитку Університету: класичний (моделі Дж. Ньюмена та В. фон Гумбольдта), посткласичний (моделі Х. Ортега-і-Гассета, К. Ясперса, Р. Хатчинса, Ю. Хабермаса та ін.) та Університет постмодерну ХХІ ст. [9].

На нашу думку, більш обґрунтованою є позиція іншого російського дослідника В. А. Бадіна, який пов'язує класичний етап розвитку Університету з його ліберальними моделями ХІХ-ХХ ст., а посткласичний – із прагматичними моделями, що утвердилися у другій половині ХХ ст. і залишаються основними й донині [1, с. 10].

Підводячи підсумки, зазначаємо, що поставши як ідея в епоху Античності і як інституція у період Середньовіччя, Університет став надбанням європейської культури, потужним інтелектуальним осередком, що, з одного боку, відображав, а з іншого, – зумовлював суспільні трансформації. Розвиваючись у логіці культури, він періодично змінював свої основні засади, причиною чого була переконфігурація сприйняття людиною себе і світу. Відтак шлях конструктивної рефлексії щодо Університету як ідеї передбачає соціально-філософський аналіз основних характерних ознак кожного з трьох історичних типів Університету (середньовічного, класичного та посткласичного) та визначення особливостей його розвитку у трансформаційні періоди (Відродження, Просвітництво, Модерн) із врахуванням суспільних тенденцій та впливу відповідного типу раціональності.

Список використаних джерел:

1. Бадин В. А. Концептуализация университетского образования: социально-философский аспект: дис. ...канд. филол. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / В. А. Бадин. – Кемерово, 2007. – 146 с.
2. Барнетт Р. Осмысление университета [Электронный ресурс] / Р. Барнетт; пер. Р. Гайлевича // Альманах «Образование в современной культуре». – Мн.: Прописи, 2001. – [Серия «Университет в перспективе развития»]. – № 1 – 128 с. – Режим доступа: <http://charko.narod.ru/tekst/alm1/barnet.htm>
3. Гусаковський М. А. Університет як центр культуропороджуючого образования. Изменение форм коммуникации в учебном процессе / М. А. Гусаковський, Л. А. Костюкевич и др.; под. ред. М. А. Гусаковского. – Мн.: БГУ, 2004. – 279 с. – [Universitas].
4. Долженко О. В. Університет постмодерна: предпосылки становления и развития / О. В. Долженко // Alma-mater. Вестник высшей школы. – 2009. – № 6. – С.9 – 14.
5. Ладыжец Н. С. Университетское образование. Идеалы, цели, ценностные ориентации: [монография] / Н. С. Ладыжец. – Ижевск: Филиал издательства Нижегородского университета при УдГУ, 1992. – 236 с.
6. Лепеніс В. Ідея німецького Університету – погляд ззовні / В. Лепеніс // Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М.Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304с.: іл. – С.211 – 235.
7. Моргунова А. Г. Институционализация образовательного пространства: феномен университаризма: дис. ...докт. филол. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / А. Г. Моргунова. – Самара, 2006. – 324 с.
8. Ньюмен Дж. Г. Ідея Університету/ Дж. Г. Ньюмен // Ідея Університету: Антологія / Упоряд.: М.Зубрицька, Н. Бабалик, З. Рибчинська; відп. ред. М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 2002. – 304с.: іл. – С.35 – 64.
9. Пелікан Я. Ідея Університету / Я. Пелікан; пер. з англ. – К.: Дух і літера, 2009. – 306 с.
10. Сохраняева Т. В. Спецкурс «Идея университета в философской мысли» [Электронный ресурс] / Т. В. Сохраняева. – Московский государственный университет имени Ломоносова. – Режим доступа: http://new.philos.msu.ru/kaf/phedu/courses/ideja_universiteta_v_istorii_filosofskoi_mysli/
11. Степанова С. Н. Трансформация «идеи университета» в пространстве в эволюционирующем образовательном пространстве: дис. ...канд. филол. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / С. Н. Степанова. – Томск,

2010. – 152 с.

12. Ридингс Б. Университет в руинах / Б. Ридингс; пер. с англ.

А. М. Корбута; под. общ. ред. М. А. Гусуковського. – Минск: БГУ, 2009. – 24 с.

13. Scott, C. John. The Mission of the University: Medieval to Postmodern Transformations // The Journal of Higher Education. – Published by The Ohio State University. – Vol. 77, No. 1 (January/February 2006). – P. 32 – 33.

14. Smith, A. and Webster, F. The Postmodern University? Contested Visions of Higher Education in Society // Higher education. – Buckingham, Open University Press, 1997. – Volume 37, Issue 4, pp. 405 – 407.